

İLM-İ HAK ve MÜKELLEFIYET

İbrahim Alagöz

Hal sahibi olmak insana özgü bir niteliktir. Her düşünce değil, ancak değer yüklediğimiz düşüncelerimiz psişemiz üzerinden yansıyarak, hangi değere yöneldiğine bağlı olarak, bizde farklı hallerin oluşmasına yol açarlar. Aslında hallerimizin zuhuruna, çocukluğumuzdan beri alıp kabul ettiğimiz temel beğeni ve reddedişlerimizle kendi yönelimlerimiz üzerinden kendimiz aracılık ederiz. Haller yerleşik hale geldiğinde *makam* adını alırlar. Bazı hallerimiz geçici olurken, bazılarını çok beğenip *makam* haline getiriyoruz. Bunu çoğunlukla farkında olmadan, mizaç ve istidatlarımızın yönelimine uyarak yapıyoruz.

İnsan manevi tekamülünün belirli aşamasında, muhakkak bu tür bir eğilimin kuşatması altında olduğundan, bu durum her birimiz için kaçınılmazdır. Kalıcılık kazanan hallerimize huy da denilmektedir. Huylarımız davranışlarımızı yönlendirecek bir kıvama ulaştıklarında, hükmetme yetimizin işlerlik kazanmasını beslerler. Hal öğrenilen bir şey değildir. Sirayet eden bir anlamda geçen bir özelliği vardır; yani bilinçli değildir ama kendimize aittir. Oysa hükümlerimiz bilinçlidir; yani hüküm verirken birden fazla olanaktan birini seçerek iradi davranırız veya en azından böyle yaptığımızı zannederiz. Zaten başka türlü hüküm verebilirdik diyebilir miyiz?

Bu tür alışkanlık veya kanıksama düzeyinde sahip olduğumuz huylarımızla hükümlerimiz arasındaki ilişkinin doğasını anlayabilir miyiz? Başımıza bir olay geldiğinde, sıkıntıya düştüğümüzde, öfkelendiğimizde ya da mutlu olduğumuzda, gerçekte içimizde neler döndüğünü izleyebilir miyiz? Eğer bu izleyiş mümkünse ne tür sonuçlara yol açabilir? Çünkü günlük yaşamda, genellikle anlamadığımız ve planladığımız olaylar dizisi içinden geçiyoruz ve beklentilerimize uygun olmayan sonuçların karşısında, öyle ya da böyle, bir hüküm sonucu bir fiil zuhur ediyor ve bu fiilimizin yarattığı çalkantılarla bir halden öbürüne sürükleniyoruz.

Hükümler yaşamda içinden geçtiğimiz süreçlerin idrakinin seviyesine göre oluştuğundan, makam dediğimiz şey o düzeydeki anlayışımızın ürünüdür. Hükümlerimiz doğrultusunda bizden sadır olan fiillerimiz muhakkak kendi suretlerini yaratarak, ahir zamanımızda, yani kendi kitabımızı her okuduğumuzda, tanıklık etmek üzere *süveyda-i kalbimize* kaydedilirler. Buna karşılık, oluşturduğumuz bu suretler de kendi fiillerini yaratmak isterler.

Bu işleyiş, tıpkı dil-düşünce, el-beyin diyalektiği gibi, her birimizin kendi macerasına uygun düşen belirli bir anlayış ve anlamlandırma düzeyinin oluşmasına izin vermiş olur. İnsan türü için zihinsel değil ama ruhsal varlaşma diyebileceğimiz, bu zihin dışı varlığımızın bilinci, geleneğin dilinde *ilm-i hak*, *ilm-i ilahi*, *ezeli ilim* gibi ifadelerle karşılanıyor. *İlm-i hak* yani hak ettiğimiz ilim. Bu ilim kendi fiillerimizin hak edişi olarak tahakkuk ettiğinden, hem inkarla hem de ikrarla kurulur. Fiillerimizi inkar etsek bile yarattıkları sonuçlar silinmez.

Bu ilim her birimizin kendi fiillerinin suretlerini kendi eliyle dokuyarak elde ettiği öz varlığıdır. Bu ilmin nesnesi olaylar ve olgular değil, mevcut düzeyimizdeki bilincimizdir. İşte bu

özne'leşme ileride *mükellef* diye çağrılmamızı zorunlu kılacaktır. Bu ilim, sorumluluk ahlakımızla filizlenen ve zihnimizin varlığından bile bihaber olduğu *mitik* ve *gaybi varlığımızdır* ki buna bugünkü dilimizde *vicdan* diyoruz. Vicdan zihin yoluyla kurulan bilinç değildir, zihnin bilinçdışı üzerinden semavi bilincimizle temasından neşet eden varlığımızdır. Geleneğimizde vicdan *uyanma* yetimizdir. Vicdan kalb değildir; kalb, yukarıda betimlemeye çalıştığımız çalkantı ve şekillenmenin gerçekleştiği telvin alanıdır ki bu ortam fırtınalı ve kaotiktir. Vicdanın uyanması, bu kaotik ortama uyanan vicdanımızın nüfuz ederek ortamdaki çatışmayı yakması anlamına gelir. Bu yanmanın dışavurumu ise gözyaşlarımızdır.

Vicdanımızın muhatap aldığı, fiillerimizle yarattığımız ilmi suretlerdir. Vicdan zihnimizin değil, nefsimizin düzeylerinin tanıklığını ve talebini ciddiye alır ve ona vecd eder. Vicdan tarafından muhatap olunan talepler, fiillerimiz üzerinden sorumluluğunu aldığımız taleplerdir. Bedenin ölümü ile silinecek olan taleplerimiz ilm-i hakkın muhatabı olmazlar. Bunlar beden talepleri olduğundan varlıkları bedenin ömrüne bağlıdır.

Vücut düzeylerimize ait talepler, yetilerimizin hizmete yönelik harekete geçmesi için emir gibidir. Maddi ve manevi tüm ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bu emirler doğrultusunda oluşan etkinlik farkındalıklı ve amaçlı olabilirse, *imanın* tesis edilmesi mümkün olabilir. İman ise, insanın hem *aynı*'de hem de *gayri*'de barışıklığını ister. Barışın tesis edilmesi ise bu isteğimize uygun *ameller* gerçekleşmeden mümkün olabilir mi?

Fiillerimizin gerçekleşmesinin mümkün oluşu ilm-i hakkımızdan bize verilen iki imkan ile mümkün olmaktadır. Birincisi fiilimizin cinsine bakılmaksızın, bizden fiillerin sadır olmasını sağlayan olanak ki zâti bir ihсандır. Bu verili bir yetidir. İkincisi ise, herhangi bir ihtiyacımızın yarattığı talep karşısında, bizden hangi özgül fiilin çıkacağına karar verme kabiliyetimizdir ki bu tamamen bizim ilmi kuvvetimizi ve temyiz etme, yani faydalı ile zararlıyı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ve duyarlılık ile duyarsızlığı ayırt etme sanatındaki haddimizi ifade eder. Çünkü insan irade varlığıdır, iradesi ilmüne, ilmi ise ilmüne konu ettiği nesnesine bağlıdır.

Bu ilahi kuraldan dolayı, ikinci olanaktaki fiilin faili bizzat kendimiz olduğumuzdan (talep edilen fiilin cinsinin belirlenmesindeki inisiyatifimiz sebebiyle), söz konusu fiilin sonuçlarının yükümlülüğü bize düşer; çünkü irademiz her durumda nefsin isteğine cevap verir. Olumlu ya da olumsuz olmasına bakmadan sadece talebi yerine getirir. İyi ya da kötü olduğuna karar veren anlayış düzeyimizin desteklediği vicdanımızdır, irademiz değil; yani istediğimiz neyse, o, değerlendirmede nesne alınmış olur.

Gerçekte biz talep ederiz ve tüm taleplerimiz içeriklerine bakılmaksızın yerine getirilir. Yetilerimiz taleplerimizi yerine getirirken ayırım yapmazlar; hepsini yaparlar ancak vicdanımız bunların bazısından razı olmayabilir. Vicdanın rızası ile yapılan iş arasında uyum varsa, *kalb-i selim* oluşmaya başlar; yani başımıza gelecek olanlar birinci olarak verili istidatlarımız üzerinden, ikinci olarak ise idrakimiz nispetinde, tarafımızdan, bir anlamda sipariş edilmiş olur. “Çünkü talep geldiğinde, cevap verip vermemek ve seçeneklerden hangisini kullanacağımız konusunda cebr altında değildir, ancak kendi nefsimizin meyillerinin cibri altındayız. O halde nefsinin taleplerinin ne menem tahayyüllerle meşgul olduğunu bilmeyen

insanın, bilinceye kadar, faili olduğu fiillerin karşılığı olarak gelen cezaya itiraz hakkı kalmaz.”
(A. Avni Konuk, *Fusûsu’l Hikem* Tercüme ve Şerhi)

Ancak vicdanı uyanmış insanın niyetinin ihlasından bahsedebiliriz. Uyanmış bir vicdan yoksa bizi nefsanî hayallenmelerimizden kim koruyacak? Bu durumda niyetimiz tek başına yetersiz kalır. İlmimiz kendi başına bir şey yapamaz, ancak uyanmış bir vicdanın desteği varsa ilmimiz kudretli olabilir; yani kendimize verdiğimiz sözün yerine getirilmesinde fener olabilir. Demek ki niyetin esas alınması ancak vicdanın uyanması üzerine tesis edilebilir.